

12. Heidenstein R. Zycie J. Zamoyskiego, kanclerza i hetmana / R. Heidenstein. – Warszawa, 1775. – S. 308.
13. Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 7. – С. 164.
14. Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6. – С. 405.
15. Hawelka Antoni – Heryng Teodor. Polski slownik biograficzny. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1960–1961. – Т. IX. – S. 445.
16. Słownik biograficzny pracowników Książki polskiej. Zeszyt próbny. – Łódź, 1958. – S. 259.
17. Heidenstein R. Zycie J. Zamoyskiego, kanclerza i hetmana / R. Heidenstein. – Warszawa, 1775. – S. 308.
18. Wojcik Z. Historia dyplomacji polskiej 1572–1795 / Z. Wojcik. – Warszawa, 1982. – Т. II. – S. 117.
19. Там само.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само. – S. 131.
23. Там само.
24. Там само.
25. Там само.

Рассмотрено формирование польско-турецких взаимоотношений в контексте процессов трансформации системы международных отношений в Юго-Восточной Европе. Внимание акцентировано на дипломатической деятельности Николая и Яна Щасного Гербуртов в составе польских посольских миссий в европейских странах. Дан анализ особенностей дипломатического этикета и процесса ведения переговоров с представителями иностранных государств. Раскрыт характер польской дипломатии второй половины XVI века в контексте процессов формирования новой системы межгосударственных отношений.

Ключевые слова: посольская миссия, Турция, Польша, Ян Щасный Гербурт.

The history of formation of the Polish-Ottoman relations in the context of transformation of the system of international relations in South-Eastern Europe is considered. The diplomatic activities of Mikolay Herburt and Jan Szczasny in the Polish embassies are highlighted. The peculiarities of diplomatic etiquette and negotiating with foreign representatives are analyzed. The character of Polish diplomacy of the XVI century and its interdependence with the processes of establishing the new system of interstate relations in Europe are revealed.

Keywords: diplomatic mission, Turkey, Poland, Jan Szczasny Herburt.

УДК 94(477.43/44)

Михайло СИГИДИН

ПОДІЛЛЯ В ПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО*

У статті висвітлюються роль і місце Подільського регіону (у межах Подільського, Брацлавського воєводства, Терехівського повіту Руського воєводства, або т. зв. Галицького Поділля) у політичних планах Б.Хмельницького на різних етапах Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Особлива увага фокусується на регіональній самобутності та специфіці Поділля як пограничного регіону, де пересікалися політичні й економічні інтереси різних країн і правителів, що надавало надзвичайної гостроти та динаміки військово-політичним і державотворчим процесам, визначало виняткову роль регіону.

Ключові слова: Поділля, Подільський регіон, Брацлавщина, Галицьке Поділля, Богдан Хмельницький.

Складна геополітична ситуація, у якій опинилась Українська козацька держава після Батозької битви, засвідчувала, з одного боку, уперте небажання польського уряду шукати примирення з козаками на умовах Зборівського договору, як це пропонував зробити Б.Хмельницький, форсування курсу на збройну ескалацію й повну ліквідацію Української держави¹, з

* Продовження. Початок статті див.: Галичина. – 2012. – № 20–21. – С. 94–101.

іншого, – рішуче прагнення козацького гетьмана за будь-яку ціну не допустити відновлення умов Білоцерківського договору, чого домагалися на вказаному етапі поляки, розраховуючи виграти час, аби краще підготуватися до нової війни з козаками².

Класична перемога українсько-татарського війська над польською армією під Батогом мала величезний резонанс як в Україні, так і поза її межами. Для Війська Запорозького вона означала силове вирішення проблеми Білоцерківського договору на свою користь і фактично ознаменувала здобуття Козацькою державою незалежності. Крім того, перемога послужила могутнім стимулом для активізації боротьби селян і міщан на теренах Брацлавського, Подільського, Волинського воєводств. За словами Самовидця, “и в том року знову по городах много панов пропало, которіе на свої маестности понаїздили были, бо знову оных позабивало, и козаки, що уступили были з своїх дворов, знову ся понаворочали”³.

Найбільшою активністю, як стверджують джерела, відзначалися події саме в східно-подільському регіоні, де шляхта почала вже встановлювати свої порядки, що спричинилося до масових виступів покозачених селян і міщан, а також опришківських загонів. За допомогою козацького війська були визволені Вінниця, Брацлав, Бар, Шаргород, Панівці, Буша, Зіньківці, Могилів, Ямпіль, Остропіль та інші населені пункти⁴. Повстанський рух охопив десятки поселень західної частини Поділля, зокрема, Гусятин, Сатанів, Теробовлю, Тернопіль, Ягельницю тощо⁵. Є свідчення, що Б.Хмельницький доручив керівникові подільських повстанців О.Гоголю звільнити Поділля від польської шляхти, а той, у свою чергу, залучив до його виконання “найбільшого шибайголову” левенця Корпана⁶. Унаслідок активізації визвольної боротьби українського населення, козацьке військо вже до кінця червня відновило свій контроль на території Брацлавського й східних районів Подільського воєводства по лінії Зборівського договору. Сам же гетьман на чолі козацьких полків вирушив з-під Батого до Кам’янецької твердині, наганяючи великий страх на шляхту й католицьке духовенство. Неподалік Бара українська армія розділилася на дві частини. Основні сили козаків очолив Б.Хмельницький, який в обхід через Городок-Бедриківський рушив до Кам’янця. А син гетьмана Тиміш на чолі Животівського, Уманського й Чигиринського полків разом з татарською ордою Карач-бея вирушив до Кам’янця навпростець⁷. Облога Кам’янецької фортеці тривала два тижні, з 9 до 23 червня. Спочатку Тиміш намагався порозумітися з обложеними в Кам’янці ворогами через лист до магістрату з вимогою дати викуп, однак зазнав невдачі. Через кілька днів прибув сам гетьман з основними силами й теж звернувся з листом до магістрату міста з пропозицією капітулювати. Проте й на цей раз місто відмовилося здатися на милість переможця. І хоча залога Кам’янецької фортеці суттєво поступалася чисельністю козацькому війську (не більше двох тисяч активних захисників), усе ж, після кількох невдалих спроб штурмом із застосуванням артилерії захопити місто, Хмельницький, з огляду на морову пошесть, що розповзалася в краї, змушений був припинити облогу⁸.

Сина Тимоша він відправив на чолі майже 6-тисячного війська до столиці Молдовського князівства Ясс женитися на дочці господаря В.Лупула, а сам, як стверджує В.Степанков, через подільське Подністров’я вирушив до Корсуня⁹.

Сьогодні через брак джерел нелегко з’ясувати справжні мотиви такої поведінки гетьмана. Адже перед Б.Хмельницьким й українською армією після Батозької перемоги відкривалася чудова перспектива завершити розгром головного ворога – Речі Посполитої, тоді як затяжна війна породжувала нові проблеми. Важко не погодитися з дослідниками, які вважають, що український гетьман “припустився трагічної помилки” і “не скористався сприятливими військово-політичними обставинами”, а заодно “втратив можливість закріпитися на західних рубежах України”¹⁰. На відміну від 1648 року, коли за подібних обставин покозачений повсталий народ визволив практично всі свої етнічні землі, і це стало несподіванкою для всіх, у 1652 р. склалася зовсім інша геополітична ситуація, яка вимагала від гетьмана, у першу чергу, діяти обережно, оскільки йшов уже п’ятий рік війни. Попри всі неймовірні зусилля Б.Хмельницького та його уряду, спрямовані на утвердження суверенітету Козацької республіки, і видимі військові перемоги (Жовті Води, Корсунь, Пилявці, Зборів, Батіг) українцям жодного разу так і не вдалося повною мірою скористатися політичними дивідендами своїх військових здобутків.

Поступово вирішення майбутнього Української держави переходило з площини внутрішньої у сферу зовнішньої політики. Гетьман чимраз глибше усвідомлював, що без союзників здобути остаточну перемогу над Річчю Посполитою буде практично неможливо. Тому всі зовнішньополітичні заходи уряду Б.Хмельницького, спрямовані на утвердження міжнародної легітиматії Гетьманату, послідовно трансформувалися в політику полівасалітетної підлеглості новоутвореного державного організму. Б.Хмельницький удався в цих складних геополітичних реаліях до традиційної козацької тактики тиску на потенційного протектора – “лякати” одного монарха іншим¹¹. При цьому гетьман провадив активне листування й відсилав свої посольства одночасно до польського короля, турецького султана й московського царя, сподіваючись визнати протекцію найвпливовішого з них¹².

У той самий час навіть вороги Б.Хмельницького зауважували справжню політичну мету діяльності гетьманського уряду. Зокрема, у жовтні 1652 року польський ксьондз і досвідчений агент-дипломат С.Щильницький у листі до коронного канцлера свідчив: “Задум є в Хмельницького абсолютно й не залежно від жодного монарха панувати та всі ті землі мати у володінні, які починаються від Дністра, ідуть до Дніпра й далі до Московських кордонів... більше того, ця удільність має бути визначена між ними кордонами”¹³.

У контексті реалізації політичної концепції незалежнення Української держави Б.Хмельницький особливу увагу приділяв саме Подільському регіону. Якщо Брацлавщину він постійно сприймав як невід’ємну складову Козацької держави, то територію Подільського воєводства український гетьман не завжди трактував однозначно, погоджуючись у скрутні для Гетьманату часи залишити регіон Речі Посполитій. Стосовно ж Кам’янець-Подільського як політичного й адміністративного центру воєводства, то Хмельницький декілька разів використовував його як розмінну монету в дипломатичних перемовинах з Османською Портою, обіцяючи натомість за допомогу у війні з Польщею й протекцію султана передати місто туркам. Сьогодні важко дати однозначну відповідь на питання, чи дійсно гетьман готовий був пожертвувати Кам’янецькою фортецею заради вирішення стратегічно важливого для Української держави питання, чи це був лише тонкий дипломатичний маневр керівника цієї держави. У будь-якому разі не можна не погодитися з думкою, що, “на відміну від перших років Національної революції, тепер до нього прийшло розуміння того, що місто має належати Україні”¹⁴. Для Хмельницького був очевидним той факт, що володіння Кам’янцем забезпечить йому повний контроль над усією територією Поділля, яке було важливим плацдармом у боротьбі за західноукраїнські землі. Крім того, Подільське воєводство мало протяжні кордони на півдні з Молдовським князівством, яке Хмельницький прагнув залучити разом з іншими придунайськими країнами до антипольської коаліції, що повинно було посилити як військовий, так й економічний потенціал Української держави у виснажливій і зтяжній війні з Річчю Посполитою. Не враховувати останнього фактора він як керівник молоді держави не міг, оскільки ставало ясно, що сили її виснажуються й народ, особливо покозачене селянство, поступово відходить від активної участі в боротьбі з ворогом. Та обставина, що саме Батозька битва ознаменувала завершення Селянської війни в Україні й, за винятком Брацлавського, Київського та Чернігівського воєводств, де фактично утвердились основні соціально-економічні завоювання селянства, а на решті українських територій селянський рух зазнав поразки¹⁵ – лише підтверджує попередній висновок.

На той час український гетьман був уже твердо переконаний у правильності свого вибору й неможливості примирення з ворогом на його умовах. У листі до короля, датованому 29 жовтня 1652 р., польний гетьман і подільський воєвода С.Потоцький наголошував, що “Хмельницький присвоїв собі права королівської величності, гроші карбує, селянам наказав платити податки по п’ятдесят злотих з плуга, а в більш віддаленій частині України наказав давати стацію татарам”. Звідси магнат зробив висновок, що “цю людину ніякі доводи не схилять до щирої покори й миру”¹⁶.

Відсутність порозуміння та небажання прислухатись один до одного, взаємне умисне зтягування часу з метою краще підготуватися до нової війни, прагнення будь-якою ціною домогтися перемоги в кровопролитній війні характеризують події наступних років непримиренного українсько-польського протистояння не на життя, а на смерть. У цьому жорстокому двобої

подільські землі знову опинилися в епіцентрі бойових дій. Зрив мирних переговорів на початку 1653 р. тільки прискорив відновлення збройної боротьби. Уже в середині березня восьмитисячний польський корпус під командуванням С.Чарнецького та С.Маховського вторгся в східні райони Брацлавщини. Були знищені десятки подільських міст і сіл, зокрема, Погребище, Самгородок, Прилуки, Немирів, Кальник, Балабанівка, Ягубець та інші¹⁷. Проте й на цей раз чергова спроба польських завойовників захопити Східне Поділля зазнала фіаско. Вінницький полковник І.Богун за підтримки місцевих жителів учинив гідну відсіч ворогові, завдавши йому поразки під Монастирищем. Польське військо змушене було залишити козацьку територію, відступивши на Волинь, а його жовніри, за словами сучасників, утікали, “як обпарені”¹⁸. Причому козацькі роз’їзди (загони. – М.С.) з подільських полків (Вінницького, Брацлавського, Уманського) переслідували ворога під час втечі й чинили контрудари¹⁹.

У цей самий час помітно активізувалася в південно-західній частині Подільського воеводства діяльність опришківських загонів на чолі з Вонденком. У західних районах Брацлавщини близько двох тисяч опришків очолював Грицько. Однак польським хоругвам під командуванням полковника Я.Кондрацького вдалося розгромити повстанців, а самого Вонденка схопити й покарати²⁰.

Навесні того ж року ще більше ускладнилося міжнародне становище України, що було викликано непередбачуваними негативними наслідками одруження Тимоша Хмельницького з дочкою молдавського господаря В.Лупула Розандою та прагненням гетьмана створити за допомогою Молдовського князівства, Валахії й Трансільванії антипольську коаліцію. При цьому Б.Хмельницький не врахував інтереси як самих придунайських князівств, так й Османської імперії, що обернулося для Козацької держави оформленням антиукраїнської коаліції на чолі з Річчю Посполитою²¹.

У поєднанні з деструктивними тенденціями у внутрішньополітичному розвитку Української держави (руйнівні наслідки перманентних воєнних дій, обезлюднення краю, епідемії 1650–1652 рр., розорення козацьких і селянських господарств, зневіра й розчарування в українському суспільстві в можливості досягнення перемоги над ворогом) усе це, урешті-решт, спричинило в червні 1653 р. масовий виступ невдоволених козаків і селян проти політики Б.Хмельницького. Ця подія відбулася в козацькому таборі на Поділлі під містечком Городком-Бедриківським і змусила гетьмана відмовитися від стратегічного плану походу української армії в Галичину та повернутися до Білої Церкви²².

(Закінчення в наступному номері)

1. Д
омбровський Я. С. Поміж Батогом і Жванцем: козацька політика сенату Речі Посполитої / Я. С. Домбровський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССXLIII : Праці історико-філософської секції. – Львів, 2002. – С. 61–63; Анджей Б. Перналь. Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648–1659-х рр. / Анджей Б. Перкаль. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2013. – С. 113–117; Степанков В. Боротьба уряду Богдана Хмельницького за об’єднання етнічних земель України в межах національної держави (1648–1657 рр.) / В. Степанков // На чолі козацької держави. Деякі аспекти історії Визвольної війни українського народу середини XVII століття. – Рівне, 1994. – Вип. 1. – С. 214–215; Kaczmarczyk J. Konsepcje polityczne powstania Bohdana Chmielnickiego / J. Kaczmarczyk // Польсько-українські студії. 1. Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість : матеріали міжнар. наук. конф. (Кам’янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р.). – К. : Либідь, 1993. – С. 72–73.
2. С
тепанков В. С. Антифеодальна боротьба в роки визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648–1654) / В. С. Степанков. – Львів : Світ, 1991. – С. 130; Нариси з історії дипломатії України. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 2001. – С. 136–137; Kaczmarczyk J. Bohdan Chmielnicki / J. Kaczmarczyk. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 2007. – S. 193–195.
3. Л
ітопис Самовидця. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 64.
4. М
ichałowski J. Księga pamiętnicza / J. Michałowski. – Kraków, 1864. – S. 600; Dr. Antoni J. Zameczki podolskie / J. Antoni. – Warszawa ; Kraków, 1880. – S. 12, 63, 206; Гульдман В. Памятники старины в

- Подолки / В. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1901. – С. 126; Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654 pp.) / П. В. Михайлина. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 184.
5. Т
еребовельська земля. Історично-мемуарний збірник. Серія “Український архів”. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1968. – Т. XX. – С. 61; Michałowski J. Księga pamiętnicza / J. Michałowski. – Kraków, 1864. – S. 660; Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A. Czolowski. – Lwów, 1892. – S. 20, 56; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1891. – Т. XII. – S. 465.
6. С
молій В. А. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Либідь, 1993. – С. 311.
7. Л
ітопис Самовидця... – С. 64.
8. В
оссоединение Украины с Россией : документы и материалы : в 3 т. – Т. 3 : 1651–1654 годы. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – С. 226–227; Мицик Ю. А. Сполохи козацької звитяги : нариси / Ю. А. Мицик, В. С. Степанков, І. С. Стороженко. – Дніпропетровськ : Січ, 1991. – С. 54; Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza z klimakterów / W. Kochowski. – Poznań, 1859. – S. 156–158.
9. С
молій В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Києво-Могилянська академія, 2009. – С. 169–170.
10. Т
ам само. – С. 169.
11. Ч
ухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорошенко – Мазепа / Т. Чухліб. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – С. 64; його ж. Український гетьманат: проблеми міжнародного утвердження. – К. : Наш час, 2007. – С. 62–65.
12. Ч
ухліб Т. В. Особливості міжнародної політики гетьмана Б. Хмельницького / Т. В. Чухліб // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2003. – Т. 11. – С. 82–84.
13. В
iblioteka Muzeumim. Ks. Czatoryskich w Krakowie. – № 146. – S. 241–242.
14. С
тепанков В. В. Кам’янець-Подільський у політичних планах Богдана Хмельницького / В. В. Степанков // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський : ОІОМ, 2004. – Т. 12. – С. 105.
15. С
молій В., Степанков В. Українська національна революція... – С. 181; Степанков В. Селянська війна 1648–1652 pp. в Україні: основні проблеми дослідження / В. Степанков // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський : ОІОМ, 2005. – Т. 15. – С. 26–34; його ж. Селянська війна 1648 – першої половини 1652 років : основні події, періодизація, особливості, наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К. : Ін-т історії НАН України, 2005. – Вип. 5. – С. 263–314.
16. С
Документи об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 656.
17. С
Воссоединение Украины с Россией... – С. 306; Краткая история о бунтах Хмельницкого и войне с татарами, шведами и уграми в царствование Владислава и Казимира. – М., 1847. – С. 45–46.
18. С
Pamiętniki M. Jemielowskiego (1648–1679). – Lwów, 1850. – S. 38.
19. С
Мицик Ю. А. Сполохи козацької звитяги... – С. 55.
20. С
Степанков В. Поділля в роки Визвольної війни українського народу (1648–1654 pp.) / В. Степанков // Нариси з історії Поділля. – Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. – С. 83.
21. С
Смолій В. А. Становлення української дипломатичної служби. Зовнішня політика уряду Б.Хмельницького (1648–1657) / В. А. Смолій, В. С. Степанков // Нариси з історії дипломатії України. – К. : Вид. дім “Альтернативи”. – С. 140–142; Степанков В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648–1654 pp. / В. Степанков // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К. : Ін-т історії України, 2004. – Вип. 4. – С. 231–233.